

В.П. Коляда,
кандидат філологічних наук, доцент
(Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова)

КОНТЕКСТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ НЕРЕАЛЬНОСТІ

У роботі пропонуються результати дослідження синтаксичних способів вираження категорії нереальності та їх функціональних характеристик у різних контекстах, а також аналіз факторів актуалізації досліджуваних явищ, найбільш важливими серед яких є семантико-синтаксичне оточення і часова віднесеність контексту.

Сучасна парадигма дослідження мовних явищ відрізняється концентрацією уваги мовознавців на численних аспектах комунікативного процесу: співвідношення семантичного і формального змісту мовленнєвих висловів, вираженого і припущеного, реальної і нереальної дії тощо. Метою нашої роботи є виявлення особливостей організації і функціонування засобів вираження "нереальності" в англійській мові, використання яких детерміновано контекстом, всією комунікативною ситуацією спілкування [1: 324, 326].

Однією з характерних особливостей граматичної будови англійської мови є наявність великої кількості дієслівних засобів, що служать для вираження нереальної дії або стану. Як підтверджується лінгвістичними дослідженнями, вони не мають або майже не мають формальних маркерів, які вказували б на наявність у них цього значення [2; 3; 4]. На морфологічному рівні майже всі дієслівні засоби, що служать для вираження нереальної дії або стану, формально не відрізняються від індикативу. Диференціація відбувається на синтаксичному рівні, де під впливом умов контексту виявляється їх семантика. Тому важливо, на нашу думку, визначення цих комунікативних, контекстних умов, що сприяють актуалізації значення мовних одиниць як засобів вираження нереальності. Під актуалізацією значення досліджуваних мовних одиниць ми розуміємо їх "перемикання" у план нереальності на рівні синтаксису через їх формальну немаркованість.

Аналізувались наступні мовні одиниці:

– граматичні засоби – дієслівні форми умовного способу I та II, тобто форми типу *should/would*, інфінітив і *had been, were* відповідно [5]. Під формами типу *should/would* + інфінітив ми маємо на увазі форму *should* + інфінітив для першої особи однини і множини у структурах типу *I/we should do it if ...* та форму *would* + інфінітив для решти осіб у структурах такого ж типу *he/she would do it if...*, а також форму *would* + інфінітив для всіх осіб, яка може вживатися в цих же структурах. Сюди ж відносимо і скорочену форму *'d* + інфінітив для всіх осіб [6: 14];

– лексико-граматичні засоби – сполучення модальних дієслів *can, may, will, to be to* в умовному способі II з інфінітивом.

У роботі ми також вживаємо загальний термін "засоби вираження нереальності", маючи, проте, на увазі, що досліджувані дієслівні форми і сполучення, не розрізняються на морфологічному рівні з формами індикативу. На цьому рівні вони представлені однією формою. Диференціація форм, що розрізняються на морфологічному рівні, може відбуватися на рівні синтаксису, де вони розпадаються на дві форми, відмінні за семантикою [5]. Саме з цим зауваженням ми вважаємо за можливе користуватися зазначеною вище термінологією.

Для досягнення поставленої мети був проведений аналіз функціонування засобів вираження нереальності в контексті. На необхідність аналізу мовних одиниць у контексті звертали увагу багато лінгвістів. Так, наприклад, Г.Н. Воронова зазначає: "...для выяснения общего назначения форм, их частотных значений, их полисемантизма полифункциональности или омонимии, их синонимов, можем пользоваться только контекстом смысловыми ассоциациями, сопоставлениями" [4: 247].

У лінгвістичній літературі опис функціонування і актуалізації значення досліджуваних мовних одиниць як засобів вираження нереальності в контексті звичайно зводиться до виділення синтаксичних структур, в яких вони вживаються, тобто обмежуються виділенням формальних умов їх вживання [7]. Визнаючи безперечну важливість контексту в цьому плані, ми разом з тим вважаємо, що аналіз контексту тільки з цієї точки зору створює однобічну і зовсім не повну картину умов їх комунікативного функціонування і актуалізації їх значення.

Як показав аналіз, для функціонування і актуалізації значення досліджуваних мовних одиниць релевантними є не стільки формальні синтаксичні умови (тобто типи речень), скільки більш загальні семантичні або семантично-синтаксичні умови. Тому в пропонованій роботі ми намагались провести аналіз функціонування засобів вираження нереальності саме в семантичному контексті [2], тобто ми спирались на змістовний бік комунікації. Змістовний бік контексту аналізувався як основний семантичний зміст тих елементарних речень [8], в яких вживаються досліджувані дієслівні засоби, і зв'язаних з цими елементарними реченнями структурно і семантично відрізків тексту.

При визначенні типових контекстів засобів вираження нереальності в семантичному плані ми користувались поняттями мікро- і макроконтексту. Під мікроконтекстом ми розуміємо одне речення (просте або складне), під макроконтекстом – два або більше зв'язаних з змістом речення [8]. Визначення типових контекстів засобів вираження нереальності потребувало проведення аналізу змісту тих елементарних речень, в яких вони вживались, і зв'язаних з ними більш крупних відрізків тексту.

Дуже цікавим для пропонованої роботи виявляється компонентний аналіз речень з претеритальними формами кон'юнктива, здійснений на матеріалі німецької мови Е.В. Гулигою та Е.І. Шендельс. Вони показують складне значення таких структур, виділяючи окремо значення, що передаються дієслівними формами,

структурами складнопідрядних речень, сполучниками, що вводять підрядні речення, в яких вживаються претеритальні форми кон'юнктива, особливими структурами речень з *went* і безсполучниковою моделлю з відмінюваною частиною присудка на першому місці і роблять висновок, що дієслівна сема "потенційна ірреальність" сполучається з семами, що виражаються структурами речень і вводять сполучники [9].

У нашій роботі при визначенні елементарних речень, в яких вживаються дієслівні засоби вираження нереальності, і зв'язаних з цими елементарними реченнями більш великих відрізків тексту, тобто при виявленні типового семантичного оточення досліджуваних мовних одиниць, ми будемо виділяти значення, що передаються вставними сполучниками, особливими структурами речень, а також такими постійними елементами як *to wish, it is time*.

Визначаючи роль контексту актуалізатора значення засобів вираження нереальності, ми вважаємо за доцільне ввести поняття "показового" і "непоказового" контексту. У показовому контексті однозначно виявляється значення досліджуваних мовних одиниць: воно виявляється як значення нереальності. Непоказовий контекст – це такий, що допускає двозначне тлумачення значення досліджуваних мовних одиниць: або як значення нереальної дії, або як значення дії реального.

Аналіз показав, що релевантними для актуалізації значення досліджуваних мовних одиниць є два фактори: семантико-синтаксичне оточення; часова віднесеність контексту. Розглянемо детально ці фактори. Як покажемо нижче, вони не в однаковому ступені істотні для різних форм досліджуваних мовних засобів: для форм типу *should/would* + простий інфінітив, *were* і сполучення модальних дієслів з простим інфінітивом і для форм типу *should/ would* + перфектний інфінітив, *had been* і сполучень модальних дієслів з перфектним інфінітивом. Вплив зазначених факторів здійснюється в певній послідовності як деякий алгоритм перемикавання.

Дослідження дало можливість з'ясувати, що для кожної групи форм релевантним є власне семантико-синтаксичне оточення. Воно визначається тими семантичними зв'язками, які існують між значенням, що виражається цими формами, і семантичними компонентами контексту. Почнемо опис з тих мовних одиниць, які характеризуються найбільш обмеженими семантико-синтаксичними умовами вживання, і мають обов'язкову сполучуваність з семантичними компонентами контексту. Такими мовними одиницями є форми типу *had been, were* і модальні сполучення *would* + інфінітив. Структури, в яких вони вживаються, різні за синтаксичними показниками, у семантичному плані стало можливим узагальнити їх у дві групи: структури, що містять семантичний компонент "умову", і структури, що містять семантичний компонент "бажання". Ці структури, що розглядаються в семантико-синтаксичному плані, і складають семантико-синтаксичне оточення зазначених мовних одиниць, яке здійснює їх "перемикавання" в план нереальності. Це відбувається в тих синтаксичних конструкціях, які містять семантичні компоненти "умову" і "бажання". Виділені семантичні компоненти в кожному випадку мають свій формальний вираз у мікроконтексті.

Семантичний компонент "умова" може міститися в наступних синтаксичних структурах: складнопідрядних реченнях з підрядним умови, порівняльними і предикативними, що вводяться сполучниками *as if, as though*, допустовими, що вводяться сполучниками *even if, even though*. Таким чином, цей семантичний компонент об'єднує чотири різні синтаксичні структури.

У складнопідрядних реченнях з підрядним умовним значення умови виражається сполучниками *if, unless, in case, supposing (suppose) that, providing (provided) that, on condition that* або ж інверсійним порядком слів підрядного речення.

... *I'd be foolish, not to say rude, if I didn't make it my business to meet and listen to the nation's most able mind* [10: 75].

All her properties - the luggage heaped above and around her... the Vichy water and the paper-bound volume of Balsac on the table before her - all these things she spoke of what (had been as she seemed, American) she would have called her personality [11: 30].

"Looks here", he said, "I badly want a drink but I haven't any cash - except five pounds sterling. I'd be ... grateful if you'd stand me one" [12: 21].

Colonel. ... if I were to say a thing like that to her ... she'd think me a lunatic [13: 158].

Значення, що міститься в складнопідрядних реченнях з підрядним порівняльним і предикативними, є складним. Воно може розкладатися на складові – "умови" і "порівняння", і кожна з цих складових отримує свій формальний вираз. Значення умови виражається сполучником *if*, порівняння передається сполучником *as* [6: 14].

Той факт, що в різних за типом синтаксичних структурах можуть бути виділені однакові семантичні компоненти, є ще одним підтвердженням того, що для функціонування досліджуваних мовних одиниць релевантні більш загальні семантичні умови контексту, ніж формальні синтаксичні показники.

У лінгвістичній літературі речення цього типу називають іноді умовними [7: 36], а також реченнями в яких супресоване підрядне порівняльне [2: 282]. Дійсно, якщо ми "розгорнемо" ці речення, то отримаємо такі, в яких представлені і порівняння, і умова.

Feeling as if he were mounting the scaffold, Adrian took up his position on Rosy's neck [14: 69].

Застосуємо трансформацію розгортання і перетворимо ці речення на тричленні порівняльно-умовні конструкції [7].

Feeling as if he would feel if he were mounting the scaffold, Adrian took up his position on Rosy's neck.

Тут значення нереальності, що міститься у *were mounting*, сполучається зі значенням умови, що виражається сполучником *if*.

Значення умови міститься і в складнопідрядному реченні з підрядним допустовим, що вводиться сполучниками *even if, even though*. Проте і тут воно є більш складним, ніж у складнопідрядному реченні з

підрядним умовним. Воно може визначатися як умова, всупереч якій здійснюється або не здійснюється яка-небудь дія [3: 324]. Воно передається сполучниками *even if, even though* або ж інверсійним порядком слів підрядного речення.

... *I want you to let me divorce you. - Me? ... Are you under the impression that I'm going to sacrifice my career for a whim of yours? - How will it do that? - My seat's wobbly enough as it is. Do you think I'd be able to hold it if I were a put-up job, as most divorces are nowadays, it would damn me* [10: 273].

His big, fat hands glittered like a jeweler's window: he had a weakness for brilliant stones, and a large diamond sparkled in a cravat which would not have escaped attention even had it been unadorned [10: 87].

Семантичний компонент "бажання" об'єднує кілька речень: *I wish he knew about it; If only he knew about it.*

У реченні типу *I wish he knew about it* значення бажання *to wish* виражається дієсловом-присудком *to wish* головного речення. Цікаво звернути увагу на специфіку значення дієслова *wish*. Це дієслово на відміну від своїх синонімів *want, desire, crave, covet* виражає невиконане або не виконуване бажання [9: 25].

She wished she had her passport with her to prove that she was over eighteen [10: 7].

She laid a cool hand on his forehead and Adrian closed his eyes and wished fervently that she would never remove it [14: 99].

У структурі типу *If only he knew about it* значення бажання передається *if only*.

If only I had thought a little deeper [13: 294].

If only - if only, Hastings, you would part your hair in the middle instead of at the side [15: 47].

Проте роль зазначеного семантико-синтаксичного оточення не істотна для іншої групи форм, а саме: *should/would + інфінітив*. Для них не є можливим встановити таке ж суворо визначене семантико-синтаксичне оточення. Це пов'язане з тим, що у них немає суворих семантико-синтаксичних умов вживання; вони не мають типових семантичних зв'язків у контексті і спираються на нього в іншому плані: у ньому завжди повинна бути присутньою нереальна умова, яка визначає нереальність дії, що виражається цими формами. Тому необхідною контекстною семантичною умовою актуалізації значення форм типу *should/would + інфінітив* як засобу вираження нереальності є наявність у мікро- або макроконтексті нереальної умови, яка може отримувати формальне вираження або допомога підрядного умовного, допустового, або ж у випадку їх відсутності, за допомогою будь-якого члена речення.

"Madame, I cannot tell you how I sympathize with you in your loss and how I admire your bravery". - "Breaking down would not bring Maggie back to us", said Mrs. Buckley sadly [15: 214].

In every way his life is much easier than it would have been in similar circumstances in any country [16: 124].

Модальні сполучення *could + інфінітив* та *might + інфінітив* мають найбільш широкі умови функціонування. З одного боку, подібно до форм типу *had been*, вони можуть мати типові сполучення з семантичними компонентами "умова" і "бажання"; з іншого боку, подібно до форм типу *should/would + інфінітив*, вони можуть не мати типових зв'язків у контексті. Тому актуалізатором їх значення як засобу вираження нереальності є як семантико-синтаксичне оточення, що характерне для форм типу *had been*, так і наявність у контексті нереальної умови, необхідної для форм типу *should/would + інфінітив*.

We're wishing we might go to Ireland with you... [17: 11].

... *You know, he could have been a first class light composer if he had worked at it* [12: 25].

When I think of it now, it seems like a dress. If only it could have gone on forever [10: 106].

Якщо для перфектних форм досліджуваних мовних одиниць і модальних сполучень з перфектним інфінітивом, зазначені семантико-синтаксичні оточення є необхідною і достатньою умовою їх "перемикання" у план нереальності (при наявності зазначених семантико-синтаксичних оточень їх значення завжди виявляється як значення нереальності), для перемикання неперфектних форм і модальних сполучень з простим інфінітивом вони необхідні, але недостатні. У цих же семантико-синтаксичних умовах може відбуватися нейтралізація неперфектних форм умовного способу, модальних сполучень з простим інфінітивом і форм індикатива.

She said it would kill her mother if she had a scandal [18: 120].

Дійсно, ми не можемо сказати, чи виражають форми *would kill* та *had* нереальні дії, або вони виражають дії реальні, що відносяться до майбутнього, тобто в цьому випадку чи побоюється мовець реальних неприємностей або ж чогось уявного, неможливого в реальній дійсності або малоімовірного.

Для цих форм і модальних сполучень релевантний другий фактор: часова віднесеність контексту. Тут важливим є розмежування між контекстами теперішнього і минулого часу.

Під контекстом теперішнього часу ми розуміємо такий, в якому дія розгортається в період, що містить момент мовлення. У контексті минулого часу дія розгортається в період, що передує моменту мовлення і звичайно не містить момент мовлення. Зовнішніми показниками часової віднесеності контексту служать часові дієслівні форми і лексичні засоби – прислівники часу *today, yesterday*, словосполучення *this year, last night* та ін. Вони можуть міститися як у реченні, в якому вживаються досліджувані дієслівні форми і сполучення, так і в сусідньому. Тому для визначення часової віднесеності контексту в одних випадках достатній мікроконтекст, в інших необхідний аналіз макроконтексту.

Для неперфектних форм типу *should/would + простий інфінітив, was* та модальних сполучень з простим інфінітивом показовим є тільки контекст теперішнього часу. Тільки в контексті теперішнього часу при такому семантико-синтаксичному оточенні їх значення завжди виявляється як значення нереальності. У контексті минулого часу, як відомо, відбувається нейтралізація неперфектних форм умовного способу і форм індикатива. Для порівняння наведемо два приклади:

... *if you were charged with directing the foreign policy in this country you would start out on this thing about the way I'm starting* [17: 290].

I knew they would have to pass this military post if they did not make their way to the International H.Q. in the Inner City [12: 16].

Форми типу *should/would* + простий інфінітив, *were* знаходяться тут у такому семантико-синтаксичному оточенні, в якому повинно було б однозначно виявитись їх значення як засобу вираження нереальності; форми типу *were* вживаються в підрядному реченні, що містить семантичний компонент "умова", а форми типу *should/would* + простий інфінітив вживаються в реченні, що сполучається подібно до головного і підрядного. Проте в першому прикладі значення форм *were charged* та *would start*, завдяки контексту теперішнього часу, однозначно виявляється як значення нереальності. У другому прикладі через те, що форми *would have to pass* та *did not make their way* вживаються в контексті минулого часу їх значення не зовсім зрозуміле – ми не можемо сказати, виражають вони реальні або нереальні дії.

Таким чином, актуалізація значення досліджуваних мовних одиниць як засобів вираження нереальності відбувається на синтаксичному рівні у певних семантико-синтаксичних контекстах. Зведення ролі контексту до набору формальних структур, яке поширене в описах способу в граматиках англійської мови, є недостатнім. Функціонування форм може характеризуватися в більш загальному вигляді у термінах семантико-синтаксичного контексту.

Результати дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки. Релевантними умовами для комунікативної актуалізації значення досліджуваних мовних одиниць як засобів вираження категорій нереальності є: їх семантико-синтаксичне оточення і часова віднесеність контексту. Ці два фактори не однаково істотні для різних форм досліджуваних мовних одиниць. Семантико-синтаксичне оточення однаково важливе як для неперфектних форм і модальних сполучень з простим інфінітивом, так і для перфектних форм і модальних сполучень з перфектним інфінітивом. Для кожної групи форм характерним є своє семантико-синтаксичне оточення: для форм типу *had been, were* та модальних сполучень *would* + інфінітив, *were* + інфінітив істотною є наявність у контексті синтаксичних компонентів "умови" і "бажання"; для форм типу *should/would* + інфінітив важливим є наявність у контексті нереальної умови, що зумовлює нереальність дії, яка ним виражається; для модальних сполучень *could* + інфінітив релевантні обидва зазначені фактори. Часова віднесеність контексту важлива тільки для неперфектних форм, як от *should/would* + інфінітив, *were*, та сполучень модальних дієслів з простим інфінітивом. Подальші спостереження над цими одиницями допоможуть глибше і детальніше розібратися в характеристиках вираження "нереальності" в процесі комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бульгина Т.И., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: Языки русской культуры, 1997. – 574 с.
2. Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания. – СПб.: СПбГУ, 1999. – 448 с.
3. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики. – М.: Высшая школа, 2000. – 459 с.
4. Воронцова Г.Н. Очерки по грамматике английского языка. – М.: Наука, 1985. – 294 с.
5. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М., 1985. – 462 с.
6. Штелинг Д.А. Неоднородность форм сослагательного наклонения в английской языке // Уч. записки МГПИИЯ. – 1986. – Вып. 127. – С. 3-16.
7. Слюсарева Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. – М.: Наука, 1984. – 188 с.
8. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. – М.: Наука, 1984. – 174 с.
9. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. О компонентном анализе значимых единиц языка // Принципы и методы семантических исследований. – М.: МГУ, 1988. – С. 23-41.
10. Maugham S. Rain and other short stories. – Moscow: Progress Publishers, 1977. – 407 p.
11. Wallace E. The Feathered Serpent. – New-York-London-Toronto: Scribner Paper Fiction, 1995. – 474 p.
12. Greene Gr. The Third Man. – М.: Progress Publishers, 1982. – 438 p.
13. Galsworthy J. The Silver Box and Other Plays. – Moscow: Progress Publishers, 1974. – 384 p.
14. Durrell G. Rosy is My Relative. – London: Fontana Books, 1974. – 258 p.
15. Christie A. Peril at End House. – Moscow: Progress Publishers, 1979. – 346 p.
16. Waugh E. Put out More Flags. – London: Penguin Books, 1994. – 464 p.
17. Shaw I. Love on a Dark Street and Other Stories. – London: Penguin Books, 1997. – 673 с.
18. Spark M. The Public Image – М.: Progress Publishers, 1979. – 357 p.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2008 р.

Коляда В.П. Контекстуальные особенности выражения категории нереальности.

В работе предлагаются результаты описания синтаксических способов выражения категории нереальности, проводится анализ их функциональных характеристик в различных контекстах, а также факторы актуализации рассматриваемого явления, наиболее важными среди которых являются семантико-синтаксическое окружение и временная отнесенность контекста.

Kolyada V.P. The Conceptual Particulars of Expressing the Category of Unreality.

The work represents the results of describing syntactical methods of expressing category of unreality, their functional characteristics in various contexts, and analysis is made of the factors of actualization of the considered phenomenon, among which the most important are semantic-syntactical surrounding and tense belonging of the context.